

TOKAT'IN 17. YÜZYIL ÂLİM ŞAİRLERİNDEN İSHÂK BİN HASAN TOKATÎ VE NAZMU'L-ULUM ADLI MESNEVÎSİ

*Bayram ÖZFIRAT**

ÖZET

Tokatlı İshâk Efendi on yedinci yüzyılda yaşamış önemli bir şâir ve yazardır. Biyografik kaynaklar kendisinden fazla bahsetmez. Ama eserlerinden yola çıktığımızda Tokatlı İshâk Efendi'nin yetenekli bir şâir olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İncelediğimiz Nazmu'l-Ulûm adlı mesnevisinde şâir, çeşitli ilimler hakkında bilgi verdikten sonra bunların öğrenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mesnevî, arûz vezninin "Mefâilün Mefâilün Faülün" kalıbıyla yazılmış olup 1098/1687 yılında Tokat'ta telif edilmiştir. Mesnevî toplam 422 beyittir. Araştırmalarımız neticesinde yirmi iki nüshasını tespit ettiğimiz mesnevîde çeşitli ilimler hakkında bilgi verildikten sonra bunların öğrenilmesi gereği vurgulanmaktadır. Nazmu'l-Ulûm bu yönüyle manzûm bir nasihatname olup öğrenilmesinin öğütlendiği ilimlerin bazıları şunlardır: 1. İlm-i tecvid, 2. İlm-i Kelâm, 3. İlm-i Fıkıh, 4. İlm-i Tasavvuf ve Ahlâk, 5. İlm-i Hadis, 6. İlm-i Tefsir, 7. İlm-i Tıp, 8. İlm-i Lügat, 9. İlm-i Nahv ve Sarf, 10. İlm-i Mantık, 11. İlm-i Edeb, 12. İlm-i Usûl-i Fıkıh, 13. İlm-i Meânî, 14. İlm-i Hisâb, 15. İlm-i Hendese, 17. İlm-i Kîmyâ, 18. İlm-i Arûz, 19. İlm-i Eş'âr. Nazmu'l-Ulûm kafiye yönünden oldukça sağlamdır. Hatta eserin kafiye bakımından kusursuz bir yapıya sahip olduğunu söylemek de mümkündür. Mesneviyi oluşturan kelimeler dikkate alındığında Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Ama eserin bu özelliği onun akıcılığında bir şey kaybettirmemiştir. Mesnevîde her türlü kafiyeyle rastlanmakla birlikte; en çok zengin ve tam kafiyeyle yer verilmiş, az sayıda yarım kafiye kullanılmıştır. Mesnevîde, bolca söz sanatlarına ve tasvirlerle yer verilmiştir. Gereksiz ifadelerden kaçınılmaya çalışılmıştır. İshâk Efendi arûz veznine ve dile hâkim bir şâirdir. Nazmu'l-Ulûm'da şâirin vezin kusuruna düşmeden dili rahatlıkla kullanması dikkat çekicidir. Bu özellik İshâk Efendi'nin şâirlik gücüne, çok sayıda şiir yazmasına ve yaşadığı dönem olan on yedinci yüzyıla değin Türkçe anlatımdaki gelişmeye de bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Tokatlı İshâk Efendi, Zencani, Boyun Baba, Tokat, nasihatname

* Öğretmen, Malatya Rahime Batu Fen Lisesi, El-mek: bayramozfirat@gmail.com

POETRY IN RHYMED COUPLETS OF TOKATLI İSHÂK EFENDİ NAZMU'L-ULÛM

ABSTRACT

As manuscript works, which constitute some indispensable treasure with respect to history of our literature, come back into light, our knowledge on religious literary genres, as well as other, no doubt increases. Such works added to literature thanks to efforts by researchers give us the opportunity of close acquaintance with religious works that are considered as the most significant and the most prolific products of Divan Poetry, and of more accurate interpretations regarding the genre of such works. Apart from works such as aqâid, fiqh and catechism (ilm-i hal) in verse, siyer (life of Muhammad) in verse, exegeses (tafsir) and hadithes in verse that are generally written in poetic structure for these disciplines, there are also some poetic pieces about a subdivision or important question of abovementioned Islamic sciences. Faraiz, Hegira of Muhammad, miraj-name, rules of hajj, miracles of Prophet, all in verse, can be mentioned among such examples. In the wake of our researches, we found out that these catechisms in verse constitute a notable part of our religious literature. Tokatlı İshâk Efendi was an important poet and writer who lived in 17 th century. Biographic sources does not mention him alot. The poetry in rhymed couplets, Nazmu'l-Ulûm, which we are working on shows us how important poet he is. At his Nazmu'l-Ulûm İshâk Efendi gives information about different sciences and wants them to learn. Because of these properties Nazmu'l-Ulûm is a written verse advice. Nazmu'l-Ulûm have got strong rhymes. That is possible to say poetry in rhymed couplets have fascinating expressions rather than bare tellings. So many telling arts and descriptions were given place in that book.

Key Words: Rhymed couplets, Tokatlı İshâk Efendi, Zencani, Boyun Baba, verse advice

Tokatlı İshâk Efendi'nin Hayatı

Tam adı İshâk bin Hasan Tokâtî'dir. Şairin hayatı hakkında bilgiler çok sınırlıdır. Kaynaklar nerdeyse onun hayatından hiç söz etmeden onun sadece Tokatlı olduğundan ve eserlerinden bahseder. İshâk Efendi, Güney Azerbaycan'da bir yerleşim yeri olan Zencan şehrinden ailesiyle göç ederek Tokat'a yerleşmiştir.¹ Zencan şehrinden Tokat'a gelmesi sebebiyle bazı kaynaklar ona İshâk Zencânî'de derler.²

17. yüzyılda Tokat'ta yaşayan İshâk Efendi, İskenderiye ve Kahire'de İlahiyat öğrenimi görmüştür. Dönemin ünlü ilahiyatçılarından icazet aldıktan sonra, bir din âlimi olarak Tokat'a dönmüştür. Tokat'a döndükten sonra kaleme aldığı eserlerinden özellikle Nazmu'l-Leâlî ve

¹Korkmaz, Seyfullah, Tokatlı Şâir Rızâî İshâk B. Hasan'ın Bir Mersiyesi Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayı 12, 185-202, 2002.

²Bağdatlı İsmail Pasa, Hediyyetü'l-Ârifin, İstanbul 1951, I, 201; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin, Beyrut-Dımask, 1957, II, 232; Bursalı Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, I, 231; Rasim Deniz, "İshâk Bin Hasan Tokadî", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, 603-612.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Nazmu'l-Ulûm adlı mesnevîleri devrin âlimleri arasında çok beğenilmiş ve elden ele dolaşmıştır.³ Bazı eserleri Arapça şerh etmesi⁴ yazdığı manzum eserlerde Arapça beyitlerin görülmesi⁵ ayrıca eserlerinde Farsça beyitlerin bulunması⁶ onun her iki dile de vakıf olduğunu gösterir.

Bağdatlı İsmail Paşa, Zencânî ile Tokâdî'yi ayrı ayrı kişiler olarak göstermiş, Tokâdî'nin 1100/1689 tarihinde, Zencânî'nin de yaklaşık 1090/1679 yılında öldüğünü belirtmiştir.⁷ Ama eserlerine dair verdiği bilgilerden Tokatî ile Zencânî'nin ayrı ayrı kişiler olmadığı anlaşılmaktadır. Eserlerine ve ölüm tarihine bakıldığında onun yaklaşık olarak XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu anlaşılmaktadır.

İshâk Efendi'nin doğduğu şehir olan Tokat, XVII. yüzyılda, geçmişinden de aktarıla gelen birikimi ile bir kültür ve ilim merkezi durumundadır. İshâk Efendi'nin Tokat'ı kendine yerleşim yeri olarak seçmesinde şehrin bu durumunun etkili olduğu söylenebilir.⁸

İshâk Efendi'nin, devrinin büyük âlimlerinden Mehmet-i Vâni'den ilim tahsil ettiği "Nazmu'l-Ulûm" isimli mesnevîsinden anlaşılmaktadır. İmam-ı Azam Ebû Hanife'yi övdüğü bölümde:

Hasendür belki ihsan halka vâ'iz

Ola Vâni gibi baħr-ı mevâ'iz (368)

diyerek hocasını da övdüğü görülmektedir.

İshâk Efendi'nin 1088(1677)'de, Hacca gittiği "Nazmu'l-Ulûm" adlı mesnevîsinde geçen:

Bi-ħamdu'llâh ki biñ seksen sekizde

Ĥicâza cân u dilden °azmimizde (21)

beytinden anlaşılmaktadır.

Müellifin eserlerinden sezildiği üzere, o iki padişah devrini görmüştür. Avcı Mehmet için yazdığı methiyede:

Ebû'l-fetħ Muħammed Ĥân Ğâzi

Mülüküñ şehsüvârı şâh-bâzı (Nazmu'l-Ulûm 54)

demektedir. Fakat 38 yıl padişahlık yapan IV. Mehmet'in tahttan indirilerek yerine II. Süleyman'ın tahta çıkarılması üzerine, Nazmu'l-Leâlî adlı mesnevîsinin 316. beytinde:

Ufuğdan şems-i nuşretle zuhûra

Süleymân-ı zamân geldi ĥuzûra

demek suretiyle II. Süleyman'ın padişah olmasına sevindiği gibi IV. Mehmet'in düşürülmesine de memnun olduğu anlaşılmaktadır. Bunu yine aynı mesnevînin 321. beytiyle de:

Otuz sekiz yılñ nâr-ı firâķı

³Bağdatlı İsmail Paşa, **a.g.e.**, I, 201, Bursalı Mehmet Tâhir, I, 231 ; Kehhale, II, 232 ; Mehmet Nail Tuman, **Tuhfe-i Naili** Divan Sairlerinin Muhtasar Biyografileri, Tıpkı Basım, C. Kurnaz - M. Tatçı, Ankara 2001, II, sıra 4809, s.,1232 ; Adnan Benk (G. Yayın Yönetmeni), **Büyük Larousse**, Gelişim Yay., İstanbul 1986, X, 5780.

⁴Şerh-i Mukaddîmeti's-Salât, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 260/1, Metâlibü'l-Musallî, Milli Kütüphane 60 Zile 30/1; Şerhü'l-Mu'ammayat fi Esmâ'i'in-Nebi, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2992/3, Zahâ'irü'l-Ahire, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 8112.

⁵Nazmu'l-Ulûm, 1,16,48,79,84,101,120,121..., Nazmü'l-Leâlî 201,244..., Manzume-i Keydânî, 96.

⁶Nazmu'l-Ulûm 318,319,320...

⁷**Bağdatlı İsmail Paşa a.g.e.**, I, 201.

⁸Korkmaz, Seyfullah, a.g.m.

Derūnumda aḳārib iştīyāḳı

ifade eder. IV. Mehmet'e kırıncılığını iki konuda aranabilir:

1. İshâk Efendi'nin çok sevdiği ve büyük saygı duyduğu hocası Mehmet Vâni'nin ordu vaizi iken, Viyana bozgunundan sonra vazifeden uzaklaştırılarak Bursa yakınlarında Kestel Köyüne sürülmesi olayı.

2. On altıncı yüzyıldada başlayıp devam eden, Celali isyanlarından en çok etkilenen Sivas ve Tokat yöreleri olduğundan, IV. Mehmet zamanında isyanların durdurulamayışı⁹.

İshâk Efendi'nin Sivas şehrinde mukim bir kardeşi olduğu ve ziyaret gayesiyle oğlunu Tokat'a gönderdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca müfessir Fazıl ismindeki bir şahsın Mehmet isminde bir oğlu doğduğu için onu tebrike Sivas'a gittiği Nazmu'l-Leâlî adlı mesnevîsinin "Ḥâtimetü'l Risâle" bölümünde şöyle ifade eder:

Birâder-zâdeler geldi Tokâta

İrişdim Ḥızır-veş âb-ı ḥayâta (323)

Müfessir Fâzılıñ oğlu Meḥemmed

Meh-ı şa' bânda bu sâl-i mücedded (325)

Gelüp dünyâya behcet oldu nâsa

Berâ-yı tehniye geldim Sivâsa (326)

beyitlerinden bu durum anlaşılmaktadır.

İshâk Efendi'nin çok sevdiği, ilim adamı olması için üzerine titredığı oğlu Fazlullah'ın Taun(veba) hastalığından 1099 (1687)'da vefat etmesi, kendisini çok sarsmıştır. Nazmu'l-Ulûm isimli mesnevînin sonunda 24 beyitlik mersiyesinde oğlunun ölümünden duyduğu acı dile getirilmektedir. Oğlu Fazlullah'ın vefatından sonra, bir sene kadar yaşamış ve 1100 (1688) yılında Tokat'ta vefat etmiştir. Elimizde mevcut on iki eseri olan mutasavvıf şâirin mezarı Tokat'ta Has Dağı'nın batısında yer alan Boyun Mezarlığı'ndadır. Halk arasında kendisine "Boyun Baba" da denilen İshâk Efendi'nin kabri, halen Tokat'taki önemli ziyaret yerlerinden birisidir¹⁰.

Şâirliği

İshâk Efendi, ilim ve fikir adamı olduğu kadar da ince ruhlu şâir bir kişidir. Yazmış olduğu 12 eserin 3'ünü manzum olarak yazmıştır. Muhteva bakımından ilmî olan bu eserlerin manzum yazılışları hiç de kolay olmayan bir durumdur. Özellikle aruz vezniyle yazması, vezinde az hata yapması onun şâirlik derecesini göstermektedir. Manzum eserlerinde Rızâî mahlasını kullanan müellif, âlim şâirlerimizdendir. Devrinde hatırı sayılan müellifin yazmış olduğu eserler elden ele dolaşmış ve çok okunmuştur¹¹. Arapça ve Farsçaya çok iyi hâkim olan şâir bu dillerle yazılmış birçok beyti de Nazmu'l-Ulûm adlı mesnevîsine yerleştirmiştir:

⁹ Deniz, Rasim, a.g.e. 603-612.

¹⁰ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e. I, 231 ; Bağdatlı İsmail Pasa, a.g.e. I, 201; Müjgan Üçer, a.g.e. 217-237.

¹¹ Deniz, Rasim, a.g.e. 603-612.

İzâ mâ^c tezzen zu^c ilmin bi^c ilmi

Fe^c ilmü'l-fıkhî evlâ bi^c itizâzi (Nazmu'l-Ulum 120)

Fekem taybin yetühu lâ-kemiski

Ve kem tayrin yetüru lâ-kebâzi (Nazmu'l-Ulum 121)

Çinân ger mende dür menzil bürîden

Güzîñ cünbeş nedârend ârmîden (Nazmu'l-Ulum 319)

Beherdem tâze naqşî mi numâyend

Velâkin naqşîñendî râ neşâyend (Nazmu'l-Ulum 320)

Sosyal Konulara Bakışı

Devrinde meydana gelen sosyal meseleleri eserlerine yerleştirmesi şâirin ayrı bir özelliğidir. Bu sosyal meselelerden olan Celâli isyanları müellifin üzerinde önemle durduğu bir konudur. Bu isyanları ilk başlatan Bozoklu Derviş Celâl isminde Türkmen derviştir. Mehdilik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonraları Anadolu'da çıkan bütün isyanlara bu dervişin adına izâfeten Celâlî İsyancıları denilmiştir.

İkinci Viyana seferi (1683) sırasında Anadolu'da Akkaş, Kara Mahmut gibi Celâlî'ler tekrar ortaya çıkarak Sivas ile Bolu arasındaki yerlerde isyan ve anarşi çıkartmışlardır. Müellif mesnevîsinde bunlardan bahsetmiş ve Kara Mahmut için:

İrişdi ba^c zîna şemşîr-i Ca^c fer

Kara Maḥmûda esdi bād-ı şarşar (Nazmu'l-Leâlî 318)

diye söz etmiştir. Tokat ve Sivas yörelerinde bazı kimseler mehdilik iddiasıyla ayaklandıkları isyana varan bir tutum içinde halkın üzerine gittikleri köyleri, kasabaları ve şehirleri yağmaladıkları ve başlarında da Kara Mahmut isimli bir Celâlî eşkıyasının bulunduğu gerçeğini dile getiren İshâk Efendi, halkın acınacak durumunu perişan halini darmadağın olup sahipsiz kalışını:

Perîşânlıkda ḥâl-i iştiğâlim

Hevâda zülf-i^c anber bu mişâlim(Nazmu'l-Leâlî 310)

Cihânı tütmiş idi düzdü rehzen

Mişâli ğamze-i ḥün-ḥâr-ı pür-fen(Nazmu'l-Leâlî 312)

Temevvüde hucûmı ehl-i şirkiñ

İşi yağmâ idi Türkmân ü Türküñ(Nazmu'l-Leâlî 313)

Turkish Studies

Ḳurā vü mısır u ehl-i ḥaymeler hem
Ḳatılmış mū-yı zengī gibi ber-hem(Nazmu'l-Leâlî 314)

Cihān cümle uşanmışdı özinden
Yerin altı ḥayrılıydı yüzinden (Nazmu'l-Leâlî 315)

beyitleriyle ifade ederek, halkın dertlerini dile getirmekte, devrin acı günlerine ve olaylarına tercüman olmaktadır.

Onun eleştirdiği sosyal konulardan biri de adâlet dağıtan kadılık müessesesidir. Kadılığın güç bir meslek oluğu kadar, şerefli ve çok da sevaplı bir iş olduğunu belirttikten sonra asrımızda kadıların çokları altın, gümüş biriktirmek için, bu makama talip olduklarını atanmaları için rüşvet vermekten, araya adam koymaktan da çekinmediklerini ifade eder. Zamane kadılarının fakiri, âcizi koruyacakları yerde onları ezdikleri ve haksızı, güçlüyü koruduklarını belirtir ve böylesi kadıların halkın içinde bir bela olduğunu, hükümlerinin de geçersiz sayıldığını açıklar:

Ḳuzāt ° aşrımızda kerr ü ferde
Hevāsı cem° -i genc sīm ü zerde (Nazmu'l-Ulûm 372)

Zamāne ḳāḳsınıñ ḥālî ḡālib
Ḳazā taḳlîdine rüşvetle ḫālib (Nazmu'l-Ulûm 382)

Ḳazā taḳlîdi rüşvetle belādur
Şaḫīḫ oldur anuñ ḥükmi hebādur (Nazmu'l-Ulûm 381)

diyen İshâk Efendi, Sivaslı bir kadıya çatmakta ve :

Hedādan ḥükmi ider her dem hevāsı
Menāşıbdan şayar alçaḳ Sivāsı (Nazmu'l-Ulûm 373)

demek suretiyle o devirde çoğu mevkilerin rüşvetle elde edildiğini, adâlet dağıtacak olanların adaletsizliğini ve liyakatsizliğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca o devirde tütün ve kahve içenlerin fakir halk olduğunu, bunların yüz­süz ve acınacak halde bulduklarını, yine de alıştıkları için tiryakiliklerinden vazgeçemediklerini şu beyitlerde:

Düyünında edāda cüst u cūsız
Olur olmaz tütünsüz sâde rūsız (Nazmu'l-Ulûm 383)

Tütündür ḳahvedür vîrānesinde
Tütün tütmezde olsa ḥānesinde (Nazmu'l-Ulûm 384)

açıkça ifade etmektedir.

Müellif İshâk Efendi'nin temas ettiği sosyal bir konu da, çağlar boyu insanlığı tehdit eden, girdiği yerleri perişan edip toplu ölümlere sebep olan veba hastalığıdır. Birçok çeşidi olan bu sâri hastalığın insanlara farelerin taşıdığı, pirelerden geçtiği bilinmektedir.

Turkish Studies

Dünyanın çeşitli yerlerinde vuku bulan veba 1687 yılında Tokat şehrinde de görülmüş, burada büyük tahribat yapmıştır. Ölü sayısının çokluğunu belirtirken İshâk Efendi,

Toğad halkı idi tã° ūna mazhar

Bir eksik guşşadan târîh-i eşher (Nazmu'l-Ulûm 389)

Şedâyı her muhalde gūna gūna

Gelür “innā ileyhi rāci° ūn”a (Nazmu'l-Ulûm 390)

demektedir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, İshâk Efendi, Tokatta yetişmiş olan âlim ve fazıl bir kişidir. Onun ilmî şahsiyeti yanında şâirliği de önemli yer tutar.

Nazmu'l-Ulûm

A. Eserin Tanıtılması

1. Eserin Adı ve Müellifinin Mahlası

Üzerinde durduğumuz Nazmu'l-Ulum adlı mesnevî İshâk Efendi'nin en önemli eseridir. Bu eserin ismini müellif mesnevîsinde iki yerde zikretmiştir:

Benim **Nazmı'l-°Ulûm** adlu risâlem

Tamâm olmuşdu bu tuhfe ° ucâlem (387)

İrüp **Nazmı'l-°Ulûm** çün kim tamâma

İrişdi nef° î ilcâsı enâma (411)

Eserin yazma nüshalarının bir kısmına da Nazmu'l-Ulûm adı verilmiştir. Nazmu'l-Ulûm muhtelif ilimlerden bahsettiği için esere ilimler bibliyografyası da denebilir.

Müellif Nazmu'l-Ulûm'da üç yerde mahlas olarak:

Rizâyı ğarq-ı ° işyân u günâhem

Vücüh ile mükedder rû-siyâhem (34)

Ola şer° a muvâfiq müdde° âsı

Budur her dem **Rızâ° İniñ** du° âsı (67)

Ebū Dāvud u Tirmizî Nisā° î

Dağı şeyheyn-i mâlik ey **Rızâ° İ** (184)

Rızâ°î, bir yerde de:

Turkish Studies

Benî İsrâ' ile olan kızâtı

Hadîş ile işitdiñ ey **Tökâtî**

Tökâtî'yi mahlas olarak kullanmıştır.

2. Türü

İshâk Efendi, Nazmu'l-Ulûm'da eserin türünü belirtmemiştir. Ama esere K1¹² nüshasında "Nasihât-nâme Lâbena'ş-şuhûd" adında bir başlık konulmuş ve İshâk Efendi bu bölümde oğlu Fazlullah'a nasihat etmiştir.

Gel ey bād-ı şabā şāhib-fezā' il

Selāmın eyle Fazlu'llāha vāşıl

İdüp taḥşîl-i ° ilm ey nūr-ı dīdem

Şalāt-ı ḥamseden ayrılma bir dem

Muḳārin eyle sen ° ilm-i şalāḥa

İki ° âlemde bā° işdür felāḥa (75-76-77)

İyi fehm eyle dersiñ eyle ezber

Mükerrer it mükerrer it mükerrer (80)

Nazmu'l-Ulûm'da çeşitli ilimler hakkında bilgi verildikten sonra bunların öğrenilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Nazmu'l-Ulûm bu yönüyle manzûm bir nasihatnâmedir.

3. Yazılış Sebebi

İshâk Efendi, Nazmu'l-Ulûm'un "Sebeb-i Te'lif Haza Er-Risâletü'l-Müsemmat bi-Nazmı'l-° Ulûm" kısmında Arapça bir risâle yazmayı düşündüğünü, ancak sonradan bu fikrinden vazgeçip, Türkçe olan bu Nazmu'l-Ulûm adlı mesnevîyi yazdığını ifade ediyor:

Müheyyā eylemişdim bir ° ucāle

Terākîb-i ° Arab üzre risāle

Muraşşā° la° l-i yāḳût u düredden

Eḥādîş-i kitāb-ı mu° teberden

İdüp her ° ilm ḥālinden tekellüm

Ne keyfiyetde ta° lîm ü te° allüm (70-71-72-73)

diyerek ilimlerin önemini anlatmayı arzuladığını, bu arzusunu Cenâb-ı Hakk'ın kendisine nasip ettiğini belirtiyor:

Müyesser eyledi ol Rabbim Allāh

¹² Konya tasarrufa ait nüsha(K1)

Hayâlimde hitâb itdüm seher-gâh (74)

4. Yazılış Tarihi

İshâk Efendi, mesnevîsinin “Mersîye vü Ta^c ziye” bölümünde 1687 yılında Tokat'ta ve dünyanın birçok yerinde vuku bulan veba hastalığına işaret ederek:

Benim Nazmı'l-^c Ulûm adlu risâlem

Tamâm olmışdı bu tuhf^e ucâlem (387)

eserini tamamladığı tarihi belirtiyor. Bu taunda ölü sayısının çokluğunu:

Tokat halkı idi tã^c ûna mazhar

Bir eksik guşşadan târîh-i eşher

Şadâyı her maħalde gûna gûna

Gelür “innâ ileyhi râci^c ün”a (389–390)

beyitleriyle belirtiyor. Yine bu tarihte çok sevdiği, ilim öğrettiği oğlu Fazlullah'ı da aynı hastalıktan kaybeder. Bunu Erenler Dağı dediği, bugünkü Tokat'taki Erenler Mezarlığı'na defnettiğini de şu beyitlerle açıklar:

Erenler tağına medfûn kıldım

Derûna tãğını maqrûn kıldım

Hayâ vü hayy beyninde hayâtı

Meh-ı zî'l-hiccede rûz-ı memâtı

Vücûh ile şehâdet oldı hâşıl

Didim târîhini “cennâte dâhil” (399-400-401)

demek suretiyle oğlu Fazlullah için “cennâte dâhil” tarihini düşürmektedir ki bu da H. 1099 M. 1687 eder.

5. Beyit Sayısı

İshâk Efendi, mesnevîsinin beyit sayısını belirtmemiştir. Yazma nüshalarda beyit sayısı değişmektedir. Konya Tasarrufa Ait Nüsha 410, Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi Nu: 3559 nüshası 408, Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi Nu: 139 nüshası 422, Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 5500 nüshası 385, Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 1389 nüshası 376, Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Ceb 894 nüshası 386 beyittir. Oluşturduğumuz tenkitli metin de 422 beyitten ibarettir.

6-Eserin Nüshaları

Araştırmalarımız neticesinde Nazmu'l-Ulûm'un yirmi iki nüshasını tespit ettik. Ankara'da 11, Konya'da 6, Kayseri'de 1, Erzurum'da 1 ve Çorum'da 3 nüshası mevcuttur. Tenkitli metin hazırlanırken aşağıda verilen nüshalardan ilk altısından yararlanılmıştır.

1- Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 5500 (M1)

12b-28a yaprakları arasında, 385 beyit, 215x142(160x95) mm, çift sütun, 13 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, üzüm salkımı taç filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı, sırtı bez, kahverengi mukavva cilt içindedir. 12b'de "Nazmı'l-^c Ulümü'l-İşhâk el-Tökâfî" başlığı altında yer alır. Yazmanın 1b-8a yaprakları arasında Manzûme-i Keydânî adlı mesnevî vardır.

2- Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 1389 (M2)

1b-13a yaprakları arasında, 376 beyit, 200x140(147x76) mm, çift sütun, 19 satır, rik'a yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, şapka harf filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı, ebru kâğıt kapaklıdır. 11a ile 11b yaprakları Nazmu'l-Le'âlî adlı mesnevîye aittir. Yazmanın sonunda Nazmu'l-Le'âlî adlı mesnevî mevcuttur.

3- Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Ceb 894 (M3)

1b-15a yaprakları arasında, 386 beyit, 200x135(145x75) mm, çift sütun, 15 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, taç filigranlı kâğıt, miklepli kırmızı renkli, pandizot, mukavva, söz başları kırmızıdır.

4- Konya tasarrufa ait nüsha(K1)

1b-16a yaprakları arasında, 410 beyit, 180x117(147x78) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensihi Yusuf b. Hasan, istinsah tarihi 1173 (1760) , krem sert aharlı kâğıt, sırtı ve kenar bendi kırmızı meşin, şirazeli, mukavva cilt, söz başları kırmızıdır.

5- Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi Nu: 3559 (K2)

1b-16a yaprakları arasında, 408 beyit, 180x117(147x78) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensihi yok, istinsah tarihi 1130(1718), taç filigranlı kâğıt, sırtı siyah bez, üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva ciltlidir. 1b'de "Kitâb-ı Nazmı'l-^c Ulüm İşhâk Efendî" başlığı altında yer alır.

6- Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi Nu: 139 (K3)

62b-77b yaprakları arasında, 422 beyit, 180x117(147x78) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensihi Hüseyin Ârifî, istinsah tarihi 1123 (1711), krem sert aharlı kâğıt, sırtı ve kenar bendi kırmızı meşin, şirazeli, ebru kaplı mukavva cilt, yazı çift sütun üzerinde kırmızı cetvel içinde, söz başları kırmızıdır. 62a yaprağında müellifin, müstensih Hüseyin Ârifî'nin hocası olduğu gösteriliyor. Nüshaların içerisinde en fazla beyit sayısında sahip nüsha, nüshanın sonundaki 12 beytin esere müstensih tarafından eklendiği anlaşılıyor.

7- Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 1643

181b-192a yaprakları arasında, 386 beyit, 213x155(145x90) mm, çift sütun, 19 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensihi yok, istinsah tarihi 1147(1735), marka filigranlı kâğıt, siyah meşin sırtlı, miklepli, desenli kâğıt kaplı bir cilt içindedir. Osmanlı Müellifleri I. cilt s. 231'de kitap adı "Manzûme-i Tertib-i Ulûm" olarak kayıtlıdır.

8- Ankara Milli Kütüphane Nu: 60 Zile 146

31b-41a yaprakları arasındadır. 205x148(175x82) mm, çift sütun, 21 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, birleşik harf filigranlı kâğıt, çaharkuşu yıpranmış kahverengi meşin, üstü aşınmış, kurt yenikli, ebru kâğıt kaplı olup mukavva ciltlidir.

9- Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 819

147a-159a yaprakları arasındadır. 155x100(115x64) mm, çift sütun, 13 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, şeker rengi cedit kağıt, serlevha kırmızı mavi boyalıdır. Şemseli, miklepli, köşebentli, kahverengi meşin bir cilt içerisindedir.

10-Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2433

96b-109a yaprakları arasındadır. 216x152 (168x86) mm, çift sütun, 17 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, yonca filigranlı kâğıt, cetveli ve söz başları kırmızıdır. Sırtı kahverengi meşin, ebru kâğıt kaplı bir cilt içerisindedir. 109b'de Yazıcıoğlu'nun bir manzumesi vardır.

11-Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2292

196b-200a yaprakları arasındadır. 208x110 mm, çift sütun, her sayfada değişik satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih yok, istinsah tarihi 1161(1747), taç filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Tamir görmüş kahverengi meşin, miklepli bir cilt içerisindedir.

12-Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2294

196-200a yaprakları arasındadır. 205x120 mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, taç filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı mürekkeplidir. Mukavva bir cilt içerisindedir.

13-Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2817

1b-13a yaprakları arasında, 409 beyit, 210x155(165x75) mm, çift sütun, 19 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, taç filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ciltsizdir.

14-Ankara Milli Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 4107

1b-14a yaprakları arasında, 387 beyit, 203x143(140x100) mm, çift sütun, 17 satır, nesih kırması yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, üzüm salkımı taç filigranlı kâğıt, kırmızı ıstampa baskılı bir cilt içerisindedir. Bazı sahife kenarlarında ilaç tarifleri vardır. 1a'da el-Hac Ebu Bekir Efendi b. el-Hac Osman Efendi Hatib-zâde'ye ait 1153(1740) tarihli temellük kaydı vardır.

15-Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 27 Hk 363

1b-25a yaprakları arasındadır. 210x145(160x90) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, avize filigranlı yazı, kahverengi meşin şemseli cilt, söz başları ve cetveller kırmızıdır.

16-Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 15 Hk 531

9a-22a yaprakları arasındadır. 199x134(149-85) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, harf filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı, sırtı siyah meşin, kapakları desenli kâğıt kaplı, miklepli mukavva bir cilt içerisindedir. Kütüphaneye yazma eser kaydedilirken yanlışlıkla adı Manzûme-i Akâ'id olarak yazılmıştır.

17-Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 19 Hk 1880

1b-15a yaprakları arasındadır. 210x150 (150x80) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, şapkalı filigranlı kâğıt, sırtı siyah bez, etrafı cetveli, üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva ciltlidir. Yazmanın adı Manzûme-i Tertîbü'l-Ulûm olarak kayıtlıdır.

Turkish Studies

18-Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 19 Hk 3156

13b-17a yaprakları arasındadır. 205x150 (150x100) mm, çift sütun, 35 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, suyolu filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı, sırtı siyah meşin, pembe renkli karton cilt. Yazmanın adı Nazm-ı Tertibi'l-Ulûm olarak kayıtlıdır.

19-Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 19 Hk 388

1b-14a yaprakları arasındadır. 210x150(150x80) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih Ahmed b. İsmail b. Ahhas, istinsah tarihi yok, taş filigranlı kâğıt, sırtı siyah kaplı mukavva ciltlidir. Yazmanın adı Nazmu Tertibi'l-Ulûm olarak kayıtlıdır.

20-Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 27 Hk 335

11b-28a yaprakları arasındadır. 205x165(145x75) mm, çift sütun, 15 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih Mustafa b. Hasan, istinsah tarihi yok, taç arma filigranlı kâğıt, kahverengi sahtiyan cilt, formalar dağınık. Yazmanın adı Manzûme-i Tertibü'l-Ulûm olarak kayıtlıdır.

21- Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi Nu:70**22- Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Özege Bölümü Nu:70****B- Muhteva Özellikleri****1. Tertibi**

Nazmu'l-Ulûm klasik mesnevî tertibine göre düzenlenmiştir. Eser genel olarak giriş, konun işlendiği bölüm ve bitiş olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.

422 beyitten oluşan eserin ilk 80 beyti giriş bölümüdür. Eserin nüshalarında başlıktan sonra İslâmî geleneğe uygun olarak “besmele” yer alır. Besmele metne dâhil edilmemiştir. Yine Türk ve İran edebiyatlarında yerleşmiş bir diğer husus da; mesnevînin, divandaki ilk gazel veya kasidenin teberrüken Arapça bir beyit veya mısra ile başlamasıdır. İshâk Efendi’de mesnevîsine Arapça bir beyitle başlamıştır. Herhangi bir alt başlık verilmeden ilk 15 beyit “tevhid” mahiyetindedir. Hz. Peygamber, Dört Halife ve Hz. Hasan ve Hüseyin’in mehdini için “Der Beyân-i Na^c t-ı Seyyidü'l-Mürselîn ü Zikr-i Âl ü Aşhâb-ı Güzîn Rađiya'llâhu ° Anhum” İmâm-ı Hanîfe ve öğrencilerinin övüldüğü bölüm “Medh-i İmâm A^c zam Ebü Hanîfe vü Medh-i Tilâmîze Rađimehumu'llâhi Te° alâ” , ünlü âlim Mehmet Vâni'nin övüldüğü bölüm “Medh-i Üstazü'l-Vânî El-° Âlimü'r-Rabbânî Sellemehu'l-Melikü's-Şamadânî” , Sultan Mehmet ve Sultan İbrahim'in övüldüğü bölüm “Medhu Sultân Muhammed Hân Bin Sultân İbrâhîm Hân Ebbeda'llâhu Salţanatahu” tarzındaki başlıklar altında giriş bölümü tamamlanır. Şâir sebab-i te'lif kısmını “Sebeb-i Te° lif Haza Er-Risâletü'l-Müsemmat Bi-Nazmı'l-° Ulûm” başlığı altında işlemiş, mesnevîsini kaleme almasındaki sebepleri açıklamıştır. Nazmu'l-Ulûm öğüt amaçlı bir nasihat-nâme olduğu için herhangi bir devlet adamına sunulmamıştır.

Daha sonra asıl konunun işlendiği bölüm 20 bölüm halinde ele alır. 70-386. beyitler arasındaki bu bölüm 317 beyitten oluşur. Her bölüm ayrı ayrı başlıklar altında verilmiştir.

Mesnevî; 387-422. beyitler arasında “Mersîye vü Ta° ziye” adı atlındaki mersîye ile sona ermektedir.

Mesnevîdeki başlıklar ve beyit numaraları aşağıda verilmiştir:

(Besmele)

1-15 (Tevhid)

Turkish Studies

- 16-43 Der Beyân-i Na^c t-ı Seyyidü'l-Mürselîn ü Zikr-i Âl ü Aşhâb-ı Güzîn Rağıya'llâhu ^c Anhum
- 44-47 Medh-i İmâm A^c zam Ebü Hanîfe vü Medh-i Tilâmîze Rađimehumu'llâhi Te^c âlâ
- 48-53 Medh-i Üstazü'l-Vânî El-^c Âlimü'r-Rabbânî Sellemehu'l-Melikü's-Şamadânî
- 54-69 Medhu Sulţân Muhammed Hân Bin Sulţân İbrâhîm Hân Ebbeda'llâhu Salţanatahu
- 70-74 Sebeb-i Te^c lîf Hazâ Er-Risâletü'l-Müsemmat Bi-Nazmı'l-^c Ulûm
- 75-80 Naşîhat-nâme Lâbena's-Şuhûd
- 81-88 Der Beyân-ı ^c İlmü't-Tevcîd
- 89-100 Der Beyân-ı Ta^c lîm-i ^c İlm-i Kelâm
- 101-121 Der Beyân-ı ^c İlmü'l-Fıkh
- 122-179 Der Beyân-ı ^c İlmü'l-Taşavvuf ve'l-Ahlâk
- 180-194 Der Beyân-ı ^c İlm-i Ehâdîs Resûlu'llâh Şalla'llâhu ^c Aleyhi ve's-Sellem
- 195-205 Der Beyân-ı ^c İlmü't-Tefsîr
- 206-211 Der Beyân-ı ^c İlmü't-Tıbb
- 212-218 Der Beyân-ı ^c İlmü'l-Lügat ve't-Tevârîh
- 219-224 Der Beyân-ı ^c İlmü's-Şarf ve'n-Nağv
- 225-256 Der Beyân-ı ^c İlmü'l-Mantık
- 257-259 Der Beyân-ı ^c İlmü'l-Âdâb
- 260-266 Der Beyân-ı ^c İlm-i Uşûlü'l-Fıkh
- 267-272 Der Beyân-ı ^c İlmü'l-Ma^c Ânî
- 273-283 Der Beyân-ı ^c İlm-i Hesâb
- 284-289 Der Beyân-ı ^c İlmü'l-Hendese
- 290-300 Der Beyân-ı ^c İlmü'l-Hikmete'l-İlâhiyyatı ve't-Tabî^c İyye
- 301-345 Beyân-ı ^c İlmü'l-Hey^c Ete ve'l-Uşurlâb ve'l-Kimyâ ve'z-Zic ve'r-Reml ü Mâyinasiye vü ^c İlmî's-Sihr
- 346-353 Beyân-ı ^c İlmü'l-^c Arûzü'l-Kâfiyye ve'l-Mu^c Ammâ vü ^c İlmü'l-Hağ u Karzı'l-Şi^c İr u ^c İlmü'l-İnşâ
- 354-365 Tetimme
- 366-369 Der Beyân-ı Hâlu'l-va^c z ve't-Tedrîs
- 370-386 Der Beyân-ı Hâlü'l-Kazâ
- 387-422 Merşiye vü Ta^c ziye

Turkish Studies

2. Eserde Yer Alan Bölümlerin Konusu

Nazmu'l-Ulûm'da asıl konunun anlatıldığı kısım yirmi bölümden oluşmaktadır. Mesnevînin her bir bölümün konusu ve özeti aşağıda verilmiştir

2.1. Der Beyân-ı ° İlmü't-Tevcîd

81–88. beyitler arası tecvit ilmi öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Tecvit ilmini öğrenmek farz-ı ayındır. Kur'an bu ilim sayesinde iyi ve doğru okunabilir. Bu ilmi öğrendikten sonra Kur'an ezberlemeye geçilmelidir. Bu da farz-ı kifâyedir.

2.2. Der Beyân-ı Ta° İm-i ° İlm-i Kelâm

89–100. beyitler arası kelâm ilmini öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Bu ilmi öğrenmek ehl-i sünnet itikadına göre farz-ı ayındır. İmam-ı Azam Fıkh-ı Ekber adlı kitabında bu ilim hakkında gerekli her bilgiyi vermiştir. Buradan bu ilmi öğrenmek gerekir.

2.3. Der Beyân-ı ° İlmü'l-Fıkh

101–121. beyitler arası fıkıh ilmi öğrenmenin gerekliliği bahsine ayrılmıştır. Bu ilmi öğrenmek farz-ı ayın değildir. Bu ilmi İslâm dininin kurallarını, özelliklerini anlattığı için öğrenmek gereklidir. Fıkıh ilmini yeteri kadar öğrenmek ise farz-ı kifâyedir. Bu ilimle ilgili birçok kitap yazılmıştır. Bu kitaplarda fıkıhla ilgili fetvalar bulunmaktadır. Bunlardan Hasan oğlu Muhammed fıkıh ilminde iki yüz bin meseleyi hafızasına almıştır. Bunun gibi Kudurî, Kuhustânî ve Keydânî gibi âlimler bu ilmin önde gelen isimleridir.

2.4. Der Beyân-ı ° İlmü'l-Taşavvuf ve'l-Ahlâk

122–179. beyitler arası tasavvuf ilmi öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Tasavvuf öğrenmek vaciptir. Tasavvuf hak yoldan çıkmadan, her yerde Cenab-ı Hakk'ı aramaktır. Cenab-ı Hakk'a durmadan tevekkül ederek onun rızasını kazanmaya çalışmalıyız. Buda ancak tasavvuf yoluyla olur. Cenab-ı Hakka kulluğumuzu göstermenin en önemli yolu tasavvuftan geçer. Bu nedenle büyük âlimlerin hemen hepsi tasavvuf ilmine hâkimdir. Ama bu ilimle uğraşan öyleleri var ki; kendini Cenab-ı Hakka adanmış gibi görünmekte, ama riya ve gösteriş içinde yüzmektedir. Cenab-ı Hak insanları böylelerinden korusun. İnsan ancak doğru yolu Hz. Peygambere uymakla bulur. Tasavvuf huşu içinde sabır göstermek, dünyanın nimetlerinden uzaklaşmaktır. Tasavvuf Hz. Peygamberin sıfatlarından olup Cenab-ı Hakk'ın ahlakıyla ahlaklanmaktır. Bu söz ise bize Hz. Hasan ve Hüseyin'den rivayettir. Bazı âlimler ise tasavvuf için dünya lezzetinden uzaklaşma demişlerdir. İnsanı hakikate ulaştıracak yolların başında tasavvuf gelir.

2.5. Der Beyân-ı ° İlm-i Eḥādîş Resûlîllâh Şalla'llâhu ° Aleyhi ve's-Sellem

180–194. beyitler arası hadis ilmi öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Hadis ilmini öğrenmek farz-ı kifayedir. Hadis ilmiyle meşgul olan iki âlemde de kazançlı çıkar. Mertebelerin en güzeli hadis ezberlemektir. Hz. Peygamber bir hadislerinde "Bana tebliğ ederek yardım ediniz." buyurmaktadır. Bu nedenle tebliğ hadislerle olur. Ebu Davut, Tirmizi, Müslim ve Buhari önemli hasis kitaplarıdır. Bu ilimden bir parça insanda bulursa Cenab-ı Hak mutlaka bu ilmi öğrenen insana öğrendiğinin ecrini verecektir.

2.6. Der Beyân-ı ° İlmü't-Tefsîr

195–205. beyitler arası tefsir ilmi öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Tefsir ilmi öğrenmek farz-ı kifayedir. İlimlerin en üstünlerindedir. Çünkü bu ilim Cenab-ı Hakk'ın kitabının daha iyi anlaşılmasını sağlar. Bu ilmin Cenab-ı Hak katında derecesi büyüktür. Bu nedenle bu ilimden geri kalmak hatadır.

2.7. Der Beyân-ı °İlmü't-Ṭıbb

206–211. beyitler arası tıp ilminin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Tıp ilmi öğrenmeye İmam-ı Gazâlî farz-ı kifayedir demiş. Bu ilmin başı nebilerdir. Mevlânâ Celâlettin Rûmî'de Mesnevî'sinde bu ilmin önemi üzerinde durmuştur.

2.8. Der Beyân-ı °İlmü'l-Lügat ve't-Tevârîh

212–218. beyitler arası lügat ve tarih ilmini üzerinde durmanın faziletleri bahsine ayrılmıştır. İlim yolunda lügat bilgisi çok önemlidir. Lügat bilgisinden uzak olan insan ilim diyarından uzaklaşmış demektir. Her asırda üstün bir bilgiye sahip olmak isteyen bir insan tarih ve siyer öğrenmesi gerekir. Kimin elinde bir kamus varsa, o kamusta bildiği kelimeler kadar kültürü var demektir. Bu sebeple lügat ve tarih bilgisini çok iyi öğrenmemiz gereklidir.

2.9. Der Beyân-ı °İlmü's-Şarf ve'n-Nahv

219–224. beyitler arası dilin kurallarını öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Dilin kurallarını öğrenmek farz-ı kifayedir. Bu ilmi iyi öğrenmek gereklidir. Bu ilmi cahil insanlar öğrenmeye kalkarsa bizde Hz. Peygamber'in "Kim benim hakkında yalan söylerde cehennemdeki yerine hazırlansın." muhatap olabiliriz. Çünkü cahil insanlar bilgileri yanlış yorumlar. Bunun için sarf (gramer bilgisi) ve nahiv (söz dizini) ilmini öğrenmek için çok çaba göstermeliyiz.

2.10. Der Beyân-ı °İlmü'l-Mantık

225–256. beyitler arası mantık ilmini öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Bu ilmin kurallarını İbn-i Hacer Kitâb-ı Muteber adlı kitabında detaylı olarak açıklamıştır. Dilin kurallarını anlamada mantık ilmi ilk sırada gelir. Bazıları bu ilmi müçtehitlerin bilmediklerini sanarak yanıltılmaktadırlar. Dini konularda hüküm verirken mantık ilmine başvurulur. Bu da mantık ilminin önemini bir kat daha arttırmaktadır. Mantık ilminin üstatları arasında İmam-ı Gazâlî, İbn-i Hâcib, Fahr-i Râzî gibi isimler vardır. Bunlar hakkındaki bilgileri öğrenmek gereklidir. Bu ilimden Kur'an'ı tefsire çalışırken, fikhî bir hüküm verirken, felsefî bir konu açıklanırken yararlanır. Bu sebeple bu ilmi öğrenmek gereklidir.

2.11. Der Beyân-ı °İlmü'l-Âdâb

257–259. beyitler arasında ilim öğrenirken uyulması gerekli âdâblar üzerinde durulmuştur. Cahil insanlar ilmin âdâbını bilmezler. Cenab-ı Hak Kur'an'da "Onlarla mücadele edin." buyurmaktadır. Bu nedenle ilmin âdâbını öğrenmeli ve cahil insanlara da öğretmeliyiz.

2.12. Der Beyân-ı °İlm-İ Uşûlü'l-Fıkh

260–266. beyitler arası fıkıh usulünü öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Fıkıh usulünü öğrenmek farz-ı kifayedir. Kitap, sünnet, icma ve kıyası iyi anlamak için fıkıh usulünü iyi öğrenmek gereklidir.

2.13. Der Beyân-ı °İlmü'l-Ma'ânî

267–272. beyitleri arası belagat ilminin üçüncü şubesi olan sözün anlamlarıyla ilgilenen ilm-i maânî ilmini öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. İlm-i maânî ilmini öğrenmek farz-ı kifayedir. Belagat ve icazın iyi öğrenilmesinde bu ilmin iyi öğrenilmesi gerekmektedir. Bu ilim güzel kokuya benzer. Öğrenenin ağzından güzel anlamlı kelimeler dökülmeye başlar.

2.14. Der Beyân-ı °İlm-i Ḥesâb

273–283. beyitler arası aritmetik ilmini öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Ve bu ilimde söz sahibi kişilerin isimleri verilmiştir. İlimlerin dörtte biri hesap ilmidir. Bu ilmi iyi

öğrenmek gereklidir. Bu ilmi okuyan her istediğini elde edebilir. Onun için bu ilmi cahil insanlardan uzak tutmak gerekmektedir. Yoksa bunlar dine zarar verebilirler.

2.15. Der Beyân-ı ° İlmü'l-Hendese

284–289. beyitler arası geometri ilmini öğrenmenin faziletleri bahsine ayrılmıştır. Hendese (geometri) ilmini öğrenmek mübahtır. Ragıb, Zeriâ adlı tasnifinde bu ilmin özelliklerini anlatmıştır. Bu ilmi öğrenmek insanın kalbindeki ilme karşı olan tembelliği yıkar.

2.16. Der Beyân-ı ° İlmü'l-Ḥikmete'l-İlâhiyyatı ve't-Ṭabî' iyye

290–300. beyitler arası İlahiyat ve tabiat ilminin öğrenilmesi bahsine ayrılmıştır. İlahiyat ilminde iki soru vardır. Bunlardan biri İslam'ın dinden çıkardığı hükümler, diğeri ise dinde geçici olan meselelerdir. Tabiat ilmi ise şer'i kurallara uygun olan ve olmayan meseleler üzerinde durur. Tabiatçılar kısmeti kabul etmezler. Bu da onlar için beladır. Bu belaya en çok felsefe ile uğraşanlar müptela olmaktadır. Söylenen söz insan için önemlidir. Söz insanı dinden uzaklaştırabilir. Bu sözlerle ilgili Hakîm kitabında yirmi bir sözden bahsetmektedir. İmam-ı Gazâlî ise bu sözler üzerine araştırma yapmıştır.

2.17. Beyân-ı ° İlmü'l-Hey'ete ve'l-Uşturlâb ve'l-Kimyâ ve'z-Zîc ve'r-Reml ü Mâyinesiye vü ° İlmi's-Sihr

301–345. beyitler arasında astronomi, yıldız ölçüm aleti, kimya, yıldız durum cetveli, nokta ve çizgilere bakarak kâhinlik etme ve sihir ilmi üzerinde durulmuştur. Astronomi ilmiyle uğraşmağa delil Bakara süresi 164. ayet ile Âl-i İmran süresi 190. ayetleridir. Bu ilim gökyüzünün durumunu, güneşi, ayı, Cenab-ı Hak'ın sanatlarını, güneşin ve dünyanın dönüşlerini inceler. Diğer gezegenler hakkında bilgiler verir. Kiblenin bulunmasına yardımcı olur. Bu nedenle bu ilmi öğrenmek gereklidir. Ali Kuşçu ve Lârî bu ilmin önemli isimlerinden bazılarıdır. Usturlap ilmi ise dünyanın yönünü, kiblenin hangi taraf olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kâhinlik ve sihir ilmi ile uğraşmak ise haramdır.

2.18. Beyân-ı ° İlmü'l-° Arûzu'l-Ḳâfiyye ve'l-Mu° ammâ vü ° İlmü'l-Ḥaṭ u Ḳarzi'l-Şi° ir u ° İlmü'l-İnşâ

346–353. beyitler arası aruz ve kafiye ilmi, muamma ilmi, hal ilmi, şiir okuma ve kompozisyon yazma bahsine ayrılmıştır. Aruz ve kafiye öğrenmenin, muamma ilmiyle uğraşmanın, kompozisyon yazmanın, hat ilmiyle uğraşmanın ve şiir yazmanın dine hiçbir zararı yoktur. Hz. Peygamber zamanında da şiir okuyan ve yazan insanlar vardır. Hasan ve Lebîdî bunlardan bazılarıdır. Ama şiir boş manalar taşamamalıdır.

2.19. Der Beyân-ı Ḥâlu'l-va° z ve't-Tedris

366–369. beyitler arasında İshâk Efendi ilim öğrenmenin niçin gerekli olduğunu vurguladıktan sonra hocası Mehmet Vâni Efendiyi övmektedir.

2.20. Der Beyân-ı Ḥâlü'l-Ḳazâ

370–386. beyitler arası birçok “kadı”nın vazifeye atanmalarının rüşvete bağlı olduğunu anlatan kısımdır. Rüşvetten uzak kalmış kadılar Cenab-ı Hak katında en sevgili kullardandır. Fakat birçok kadı böyle değildir. Para biriktirmek için her çareye başvururlar.

C. Şekil Özellikleri

1. Vezin

Nazmu'l-Ulûm, aruz vezninin canlı ve hareketli bir bahri olan hezecin “Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fa'ülün” kalıbıyla yazılmıştır. Özellikle mesnevîlerde tercih edilen bu vezin Türkçeye uygulanmasındaki kolaylık sebebiyle pek çok şâir tarafından kullanılmıştır. Türkçenin bünyesine uygun bu vezni kullanırken müellifin zorlanmadığı görülür. Diğer yandan şiir dilindeki Arapça ve Farsça kelimelerin artması da şâire kolaylık sağlamıştır.

Nazmu'l-Ulûm'da vezne uymayan beyit yoktur. İmalelere sıkça rastlanır; ancak bu imaleler ahengi bozan cinsten değildir. İmaleler genellikle vurgulu hecelerde yapılmış ve “e” seslilerinde imalelerden nispeten kaçınılmıştır. Bu yönüyle İshâk Efendi, dili vezne çok güzel uygulamıştır.

2. Kafiye

İshâk Efendi, aruz veznine son derece hâkim bir şâirdir. Nazmu'l-Ulûm'da sağlam bir kafiye düzeni vardır. Eserin kafiye bakımından kusursuz bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Eserde her türlü kafiyeye rastlamakla birlikte; en çok zengin ve tam kafiyelere yer verilmiş olup az sayıda yarım kafiye kullanılmıştır. Ancak 422 beyitlik mesnevîyi oluşturan kelimelerin dillere göre oranı gözden geçirilince, Arapça ve Farsça kelimeler yanında, Türkçenin çok düşük nispette yer aldığı görülür. 295 beyitte Arapça kelimelerle kafiye yapılırken, 10 kelime Türkçe, 22 beyitte de Türkçe ile Arapça, 59 beyitte Arapça ile Farsça, 26 beyitte Farsça, 1 beyitte ise Farsça ile Türkçe kelimelerle kafiye oluşturulduğu dikkati çekmektedir. 10 beyitte kafiye yoktur, redif vardır(58,89,99,167,273,277,377,391,397,412). Türkçe kelimelerin bulunduğu kafiyelerde 5 beyitte kafiyeyi oluşturan kelimeler fiil, 4 beyitte isim, 1 beyitte de isim ve fiildir. İshâk Efendinin kafiyede gramer yapısı aynı olan kelimeleri kullanmaya özen gösterdiği açıktır.

3. Dil ve Üslup

İshâk Efendi aruz veznine ve dile hâkim bir şâirdir. Nazmu'l-Ulûm'da şâirin vezin kusuruna düşmeden dili rahatlıkla kullanması dikkat çekicidir. Bu özellik İshâk Efendinin şâirlik gücüne ve çok sayıda şiir yazmasına bağlanabilir. Yaşadığı dönem olan on yedinci yüzyıla değin Türkçe anlatımdaki gelişmeye de bağlıdır. Ancak İshâk Efendi'nin akıcı ifadesi hemen göze çarparken, eserinde Türkçe kelimelerin önceki yüzyıllara ait eserlere nispetle önemli ölçüde azaldığı; buna karşılık Arapça ve Farsça kelimelerin de arttığı gözlenir:

Muşavvir hâkden taḫvīm-i aḫsen

İden gülzârı güllerden müzeyyen (2)

Taşavvufdur netîce ° ilm-i vâcib

Bu tafşîle bu ma° nâdur munâsib (173)

Şuyûḫ-ı iḫsârdür evḫât-ı zâyi°

Kütübden mu° teberlerde bu şâyi° (186)

Bedîhîdür ekâbirden enâma

Neden müstaḫrec olmuş rûz-nâme (313)

Turkish Studies

Ḳazā-yı āsumānī ol maḥalde

Müheyyā ba° zı esbāb-ı ecelde (387)

Bu örnekleri arttırmak mümkündür. Mesnevîde Türkçe kelimelerin yalnızca fiillerle yer aldığı, isim cinsinden kelimelerle Arapça ve Farsçanın hâkim olduğu beyitlerin sayısı çoktur. Nadiren sade Türkçe ile yazılmış beyitlere de rastlanır:

Şaḳın şanma yemez şüfî şoḡanı

Ḳabuḡın daḡı ḳoymaz bulsa anı (151)

Giyüp aḳ ḫırḳayı göḡsiñi germe

Dime kim şöfîyem kendüñi görme (168)

Murādumdur didi her fenni bilme

° Adāvet olmaya ḳalbimde ° ilme (289)

Tütündür ḳahvedür virānesinde

Tütün tütmezde olsa ḫānesinde (384)

Beni sevḳ it ° amelde ° ilme yā Rab

İki dünyāda rüsvā ḳılma yā Rab (386)

İshâk Efendiyi üslubu itibariyle değerlendirdiğimiz zaman, şâirin bu konuda hayli başarılı olduğu görülür. Eserin anlatımı kuru bir anlatımdan ziyade yerinde verilmiş örneklerle sürükleyici bir anlatımı vardır. Bolca söz sanatlarına ve tasvirlerle yer verilmiştir. Gereksiz ifadelerden kaçınılmaya çalışılmış.

SONUÇ

Tokatlı İshâk Efendi, 17. yüzyılda yaşamış, devrinin ilim adamlarından ilim tahsil etmiş, Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir söyleyecek kadar iyi öğrenmiş, âlim bir şairdir. Ama devrinde yazılan gerek tezkirelerde olsun gerekse diğer edebî ve biyografik eserlerde olsun, yeteri kadar kendisine yer bulamamıştır. Kanaatimizce bu büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Müellifin yazmış olduğu Nazmu'l-Ulûm adlı mesnevîsi, dil yönünden oldukça sağlam bir eserdir. Kelimeler çok dikkatli seçilmiş, anlam yönünden zengin kelimeler kullanılmıştır. Aynı zamanda eserin sağlam bir kafiye düzeni vardır. Mesnevîde her türlü kafiyeyle rastlanmakla birlikte; en çok zengin ve tam kafiyeyle yer verilmiş olup az sayıda yarım kafiye kullanılmıştır. Mesnevînin en büyük eksikliği Türkçe kelime kullanımının az olmasıdır. Mesnevîyi oluşturan kelimelerin dillere göre oranı gözden geçirilince, Arapça ve Farsça kelimeler yanında, Türkçenin çok düşük nispette yer aldığı görülür.

İshâk Efendi, arûz veznini de eserlerinde çok iyi kullanan bir şairdir. Nazmu'l-Ulûm'da şâirin vezin kusuruna düşmeden dili rahatlıkla kullanması dikkat çekicidir. Bu özellik İshâk

Efendi'nin şâirlik gücüne, çok sayıda şiir yazmasına bağlanabilir.

İshâk Efendi'yi üslubu itibariyle değerlendirdiğimiz zaman, şâirin üslubunun akıcı ve kusursuz olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Mesnevînin kuru bir anlatımdan ziyade yerinde verilmiş örneklerle sürükleyici bir anlatımı vardır. Bolca söz sanatlarına ve tasvirlerle yer verilmiştir. Gereksiz ifadelerden kaçınılmaya çalışılmıştır. Buda eserin önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Neticede, Tokatlı İshâk Efendi, on yedinci yüzyılda Osmanlı Devletinin duraklamaya girdiği bir dönemde yetişmiş büyük bir âlim ve şâir olmasına, eserlerinin onlarca nüshalarının bulunmasına rağmen gözden kaçmasıyla lâyük olduğu vecihle üzerinde durulmadığı sonucuna varıyoruz.

KAYNAKÇA

- ATEŞ, Süleyman, **İslâm Tasavvufu**, İstanbul 1992.
- BAĞDATLI İSMAİL PAŞA, **Hediyetü'l-Ârifin**, İstanbul 1951.
- BENK, Adnan, "**Tokatlı İshâk Efendi**", Büyük Larousse, C.10, S. 5780, İstanbul 1986.
- BİLGİN, Azmi, "**Türk Edebiyatında Nasihatnâme ve Emre'nin Terceme-i Pendnâme-i Attâr'ı**", Türk Dünyası Araştırmaları, Aralık 1994.
- BURSALI MEHMED TÂHİR BİN RİF'AT, **Ahlâk Kitaplarımız**, İstanbul 1325.
- BURSALI MEHMET TÂHİR, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1333.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, "**Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler**", Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 1998, s. 349-365.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, **Türk Edebiyatı'nda Mesnevî (XV. Yüzyıla Kadar)**, İstanbul 1999.
- DENİZ, Rasim, "İshâk Bin Hasan Tokatî", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987. Dilçin, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ankara 1983.
- KORKMAZ, Seyfullah, "Tokatlı Şâir Rızâî İshâk B. Hasan'ın Bir Mersiyesi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 12, 2002: 185-202.
- KURNAZ, Cemal, "**Dinî Edebiyat Türleri ve Dinî Edebiyatımızın Bugünü Hakkında Düşünceler**", Kutlu Doğum Haftası 1-7 Ekim 1990(Bildiriler), Ankara 1992.
- KÜLEKÇİ, Numan, **XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevî Edebiyatı Antolojisi**, C. I-II, Erzurum 1999.
- LEVEND, Agâh Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi C. I**, Ankara 1988. LEVEND, Agâh Sırrı, **Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız**, Türk Dili.
- Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1963, S.234, Ankara 1964, s. 91.
- Manzum Vasiyet-nâme-i Birgivi**, Millet Ktp. Manzum eserler bl. , nr. 872, Milli Ktp., nr. A 2529, Ankara.
- MEHMED SÜREYYÂ, **Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye**, İstanbul 1311.
- MEHMET İLMÎ, **Manzum Akâid** , Topkapı Sarayı Müz. Ktp. Yeni Yazmalar bl., nr. 1852.
- ÖMER RIZA KEHHÂLE, **Mu'cemü'l-Müellifin**, Beyrut-Dımaşk 1957.
- PALA, İskender: **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**. 2 C. Ankara 1989.

-
- TUMAN, Mehmet Nail, **Tuhfe-i Naili Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri**, Tıpkı Basım, C. Kurnaz - M. Tatçı, Ankara 2001.
- ÜÇER, Müjgan, "**Tokat ve Efsaneleri, İnanışları**", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987. Ünver, İsmail, Neşâfî, Ankara 1986.
- ÜNVER, İsmail, "**Mesnevî**", Türk Dili-Türk Şiiri Özel Sayısı II(Dîvân Şiiri), Y.36, S. 415,416,417/ Temmuz, Ağustos, Eylül 1986, s. 430-563.
- YENİTERZİ, Emine, **Behişt'nin Heşt Behişt Mesnevisi**, İstanbul 2001.
- YILMAZ, Mehmet, **Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler**, İstanbul 1992.